

ПАТРІАРША КУРІЯ УГКЦ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
ПВНЗ УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА

І. І. Онищук

**ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ
СВОБОДИ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЇ
В ІСТОРИКО-ПРАВОВОМУ КОНТЕКСТІ
СХІДНИХ КАТОЛИЦЬКИХ ЦЕРКОВ
ВІЗАНТІЙСЬКОГО ОБРЯДУ**

**Навчальний посібник
для здобувачів вищої освіти**

Харків
«Право»
2019

УДК 281.81:348.71(075)
О-58

*Рекомендовано до друку
вченою радою ПВНЗ Університету Короля Данила
(протокол №2 від 26.09.2019 р.)*

Рецензенти:

В. М. Косович – завідувач кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор юридичних наук, доцент;

О. О. Петрів – керівник Департаменту зовнішніх відносин УГКЦ в Україні Патріаршої курії УГКЦ, митрофорний протоієрей, доктор філософії в галузі права;

І. Д. Шутак – професор кафедри теорії та історії держави і права ПВНЗ Університету Короля Данила, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Автор:

І. І. Онищук – завідувач кафедри теорії та історії держави і права ПВНЗ Університету Короля Данила, доктор юридичних наук, доцент

Онищук І. І.

О-58 Правовий моніторинг свободи совісті та релігії в історико-правовому контексті Східних католицьких церков візантійського обряду : навч. посіб. для здобувачів вищ. освіти / І. І. Онищук. – Харків : Право, 2019. – 428 с.

ISBN 978-966-937-800-2

Навчальний посібник містить теоретико-прикладні питання правового моніторингу свободи совісті та релігії в історико-правовому контексті Східних католицьких церков візантійського обряду. Подано аналіз основних міжнародних стандартів із забезпечення свободи совісті та релігії в поєднанні з історичним, філософським та юридичним підходами. Розкрито питання про реституцію майна церков (релігійних організацій) та конкордатні системи як моделі правового регулювання державно-конфесійних відносин. Висвітлено моделі державно-конфесійних відносин в історії та сучасності Східних католицьких церков візантійського обряду.

Для юристів, політологів, управлінців, богословів, істориків, студентів та всіх зацікавлених представників громадянського суспільства.

The textbook contains theoretical and practical questions of legal monitoring of freedom of conscience and religion in the historical and legal context of the Eastern catholic churches of byzantine rite. The analysis of the main international standards for ensuring freedom of conscience and religion, in combination with historical, philosophical and legal approaches, is presented. The problems of restitution of the property of churches (religious organizations) and the question of concordance systems as models of legal regulation of state-confessional relations are revealed. The models of state-confessional relations in the history and present of the Eastern catholic churches of the byzantine rite have been covered.

For lawyers, political scientists, managers, theologians, historians, students and all interested representatives of civil society.

УДК 281.81:348.71(075)

© Онищук І. І., 2019

© Onyshchuk I. I., 2019

© Оформлення. Видавництво «Право», 2019

ISBN 978-966-937-800-2

*Світлій пам'яті
Верховного Архієпископа Києво-Галицького
Блаженнішого Любомира Кардинала Гузара
присвячується*

ПЕРЕДМОВА

Україна активно інтегрується у світову спільноту, розширюючи як офіційні політичні та культурні зв'язки, так і приватні контакти громадян. Для вдосконалення українського законодавства доцільно вивчати й осмислювати закордонний досвід реалізації прав людини на свободу совісті. Практично корисним видається аналіз закордонних документів, що закріплюють принципи відносин держави й релігійних організацій, конкретних моделей даних взаємин в різних країнах.

Служіння людині в її фундаментальних правах і свободах задля реалізації життєвого Богом даного покликання окремих осіб і усього народу – ось поле спільної праці для держави та релігійних організацій. Церква несе в собі місію нагадування про надприродний вимір людського буття як на його особистому, так і суспільному рівнях. Бажаючи віднайти правильні орієнтири у прийнятті життєво важливих рішень, багато людей звертають свій погляд до Церков, вбачаючи в них інституції, гідні довіри і носіїв морального авторитету. Держава, зі свого боку, мала б створити усі умови задля реалізації людиною її духовних релігійних потреб та дозволити релігійним організаціям бути самими собою, не намагаючись інструменталізувати Церкву, оскільки остання може виконати всі свої завдання лише тоді, коли залишається собою, – спільнотою, яка веде людей до спасіння крізь буревії земного мандрування.

Втім люди як живі члени спільноти віруючих і як громадяни та співбудівничі держави не мають залишатись осторонь. Саме в людині зосереджується «точка дотику» і потенціал творчої взаємодії між Церквами та державою. Часто, коли йде мова про Церкву і державу, пересічна людина схильна протиставляти між собою ці дійсності. Насправді такий підхід є хибним, бо Церква складається з вірян, які мають свій голос у суспільстві. Вони несуть відповідальність за те, що робиться в державі так само, як і керівники при владі, яким народ делегує частину своїх владних повноважень. Тому держава має дбати про духовний розвиток громадян, не втручаючись у справи Церкви, а Церква не повинна перебирати на себе функції держави.

Навчальний посібник «Правовий моніторинг свободи совісті та релігії в історико-правовому контексті Східних католицьких церков візантійського обряду» актуальний та своєчасний. У ньому оригінально та доступно висвітлюється широка панорама взаємодії ідей релігійної толерантності, аналізуються погляди учених, які торкалися проблематики державно-конфесійних та міжрелігійних відносин в історії та сучасності Східних католицьких церков візантійського обряду. Розкрито процес становлення та законодавчого закріплення ідеї свободи совісті та релігії в контексті Східних католицьких церков візантійського обряду. Показано юридичний та економічний механізм взаємодії держави та Церкви (релігійних організацій), який полягає у визначенні процедури стягнення податків та зборів, реституції церковної власності, фінансування релігійних організацій, договірних відносин, використання мас-медіа з боку Церкви, релігійного навчання тощо.

Автор прагнув поєднати історичний, філософський та юридичний підходи до висвітлення питань правового моніторингу свободи совісті та релігії. В посібнику наведено етапи розвитку та функціонування Східних католицьких церков візантійського обряду в національних правових системах. Показано, яким чином конкретні історичні умови мали вплив на розвиток ідей, які, в свою чергу, після свого вираження набули законодавчого закріплення.

Сподіваюся, що даний посібник знайде численних і вдячних читачів не лише в середовищі Церков і релігійних організацій, але і в широкому колі науковців, правників, держслужбовців та усіх людей доброї волі, які цікавляться проблематикою державно-церковних відносин в їх історичному розвитку та на сучасному етапі, зокрема в Україні. Авторіві ж хочеться щиро побажати подальшого розвитку наукової думки та нових наукових і академічних звершень.

+ Єпископ Богдан Дзюрах
Секретар Синоду Єпископів УГКЦ

ВСТУП

Необхідність права та закону в соціально-політичному житті суспільства обумовлена природою людини та її свободою, яка в громадянському суспільстві може бути реалізована лише як результат суспільного договору. Держава не може бути відокремлена від громадянського суспільства. Держава змінює свою природу таким чином, що відповідно до правового поля забезпечує досягнення свободи та справедливості для всіх.

Вже на початку хотілося б внести термінологічну ясність, оскільки існує тенденція до вживання понять «свобода совісті» та «свобода віросповідання», а іноді ще й «релігійна свобода» як синонімів. Це особливо характерно для релігійних діячів. Тому, щоб уникнути можливої плутанини та різночитань, необхідно спеціально визначити зміст найважливіших понять. Під свободою совісті ми будемо розуміти право кожної людини на вільний світоглядний вибір, визначення ставлення до релігії, включаючи право мати, змінювати, розповсюджувати як релігійні, так і нерелігійні переконання при виключенні будь-яких переваг або обмежень у користуванні громадянськими правами.

Складові категорії поняття «свобода» та «совість» володіють самостійним сенсом. Розуміючи різноманіття визначень у науковій літературі, зазначимо, що під свободою розуміється, як правило, можливість діяти відповідно до своєї власної волі та поставлених перед собою цілей, а не в силу зовнішнього примусу або обмеження. Під совістю розуміють можливість моральної оцінки людиною характеру, змісту та наслідків як власних, так і чужих вчинків.

Однак об'єктом уваги теорії права перш за все, на наш погляд, є цілісна категорія «свобода совісті», а не її складові частини. Безумовно, будши ще й філософсько-етичною категорією, свобода совісті передбачає можливість здійснення кожним вчинків відповідно до індивідуальних уявлень про справедливе та несправедливе, про добро й зло. Свобода совісті передбачає насамперед право людини на свободу світоглядного вибору, здійснюваного в рамках релігійної свідомості, так і за її межами.

Сфокусуйте свою увагу на тому, що свобода віросповідання хоч і є дуже важливим, але лише складовим елементом свободи совісті, оскільки містить свободу вибору тільки у межах релігійної свідомості. Істинна свобода совісті починається лише тоді, коли складовим елементом є свобода не сповідувати жодної релігії. Релігійна свобода, все ж таки, має два аспекти: з одного боку, вона захищає право вірити, тобто «теїзм», а з іншого – право не вірити, «атеїзм».

Зауважте, свобода совісті співвідноситься зі свободою віросповідання як родове та видове поняття, як загальне та часткове. Свобода віросповідання є лише елементом свободи совісті, оскільки до свободи віросповідання належить свобода вибору релігії та свобода практикування релігійних обрядів. Відповідно під свободою віросповідання буде далі розумітися законодавчо закріплене право на сповідання будь-якої релігії, здійснення вільного вибору релігійного світогляду.

Провівши необхідну межу між свободою віросповідання та свободою совісті, слід зазначити, що в міжнародних та європейських документах, які стосуються прав людини та основних свобод, поняття «свобода совісті» рідко вживається ізольовано. Зазвичай мова йде про свободу думки, совісті та релігії (Загальна декларація прав людини, Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод).

З метою науково-теоретичного обґрунтування та розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів взаємодії держави та церкви (релігійних організацій) в Україні, правового забезпечення їх діяльності здійснено порівняльно-правовий аналіз. Проведено моніторинг реалізації принципу верховенства права та недискримінації у правових системах сучасності, у тому числі заборони будь-якого необґрунтованого неоднакового ставлення згідно з актами права та за допомогою приписів права, а також рівня гарантії однакового та дієвого захисту від дискримінації за релігійною ознакою.

У міжнародному та європейському праві таке формулювання передбачає наявність єдиної складно структурованої свободи, а не низки суміжних прав. Уся сукупність даних світоглядних свобод отримала найменування «свобода совісті» тому, що «мінімальна складова світоглядної свободи особистості до кінця незнищенна в людському суспільстві за будь-яких умов і символізує собою єдність правового і морального регулювання життя людини».

Особливий статус однієї або кількох конфесій, на наш погляд, може зберігатися як реліктове явище, як данина традиції або інерції, але ні в якому разі не вводиться знову там, де вона відсутня. Дана обставина особливо під-

креслюється в рекомендаціях на зустрічі ОБСЄ зі свободи релігії та віросповідання (Відень, липень 2003 р.). У них зазначається те, що з метою уникнути посилення дискримінаційних тенденцій, слід утриматися від введення ієрархії релігійних організацій. У документі Європейської комісії за демократію через право (Венеційська комісія) «Rule of Law Checklist» – «Мірило верховенства права», затвердженого на 106 пленарній сесії Венеційської комісії (11–12 березня 2016 р.) подано критерії моніторингу верховенства права, а саме шість базових елементів: законність; юридична визначеність; заборона свавілля; доступ до правосуддя; збереження людських прав; недискримінація та рівність перед законом¹.

Ваші навички захисту прав людини стануть більш ефективними, коли ви послідовно станете застосовувати на практиці подану в навчальному посібнику інформацію. Читаючи цю книгу, ви навчитеся застосовувати розроблений автором метод правового моніторингу з метою оцінювання правової системи в конкретній країні, включно з Україною, з огляду на її конституційну та юридичну структури, чинне законодавство у сфері свободи совісті та віросповідання. Сподіваюсь, що за допомогою методу правового моніторингу ви будете з'єднувати, здавалося б, абсолютно протилежні речі. В будь-якому випадку, навчальний посібник «Правовий моніторинг свободи совісті та релігії в історико-правовому контексті Східних католицьких церков візантійського обряду» стане корисним знаряддям у ваших руках.

Вказані підходи до проблем свободи совісті знайшли зображення у відповідному викладі матеріалу, можуть зацікавити здобувачів вищої освіти, які навчаються за спеціальностями «Правознавство», «Державне управління», «Політологія», «Конфліктологія», «Богослов'я». Представляється можливим використання даного навчального посібника науково-педагогічними працівниками під час викладання курсів «Юридична техніка», «Правове регулювання свободи совісті та віросповідання», «Міжконфесійні конфлікти» як джерела факультативної інформації.

Автор не претендує на остаточність сформованих визначень, висновків і суджень, розуміючи, що деякі з них мають дискусійний характер.

¹ Rule of Law Checklist / Adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016). Strasbourg, 18 March 2016. 53 p.

РОЗДІЛ 1

СХІДНІ КАТОЛИЦЬКІ ЦЕРКВИ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ОБРЯДУ: МОНІТОРИНГ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЇ

1.1. Албанська греко-католицька церква

Албанська греко-католицька церква є церквою свого права (*sui juris*) візантійського обряду. Перебуває в сопричасті з Престолом апостола Петра¹.

Початок християнізації території сучасної Албанії відбувся ще в перших століттях християнства. На Сардикійському соборі (343 р.) були присутні єпископи із цих земель. У середині IX ст. Албанія увійшла до складу першого Болгарського царства. Після його християнізації єпархія Дуррес була підпорядкована автокефальному архієпископству Болгарії з центром у Преславі. Латинський обряд зберігався тільки на півночі Албанії. Єпархії, які спочатку були підпорядковані митрополіям у Спліті та Дубровнику, в XI ст. перейшли під владу створеного Барського архієпископства (сучасна Республіка Чорногорія)².

У XIII ст. на короткий період албанське узбережжя потрапило під владу Венеції, було засновано католицьке архієпископство в Дуррес. Протягом XIII–XIV ст. більша частина сучасної Албанії входила до складу православних Епірського деспотату та Королівства Сербія.

¹ Albanian Byzantine Catholic Church. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Albanian_Byzantine_Catholic_Church.

² Онищук І. І., Онищук С. В. Східні церкви: державно-конфесійні відносини: навч. посіб. Дрогобич: «Коло», 2014. С. 241.

Католики становили чималий відсоток населення тільки на північному заході сучасної Албанії.

З XIV ст. на Албанію постійно нападали турки. Опір албанців тривав довго, але до кінця XV ст. був придушений. Майже вся територія Албанії увійшла до складу Османської імперії. Значна кількість албанців емігрувала до Італії та стала частиною Італо-Албанської католицької церкви. Населення, яке залишилося в Албанії, піддавалося ісламізації, хоча багато албанців зуміли зберегти християнство. Іноді перехід до ісламу був лише формальністю. Деяке пожвавлення католицизму в Албанії почалося в другій половині XIX ст. з ослабленням Османської імперії.

У 1856 р. італійські єзуїти заснували в місті Шкодер колегію, а в 1870 р. – католицьку друкарню. У 1886 р. Барська митрополія втратила владу над албанськими католиками, було засновано архієпископство з центром у місті Шкодер, якому підпорядковувались всі албанські єпархії, за винятком архієпархії Дуррес.

Першою громадою албанських візанто-католиків була невелика місія на березі Епіру, що проіснувала з 1628-го по 1765 рр. Другу громаду заснував у 1900 р. колишній албанський православний священник отець Георг Германос. У 1912 р. його громада, яка налічувала 120 осіб, розташувалась у селі Ельбазан. У 1938 р. їй на допомогу прибули ченці з італо-албанського монастиря Гроттаферата. У 1939 р. архієпископ Леоне Джованні Нігріс був призначений апостольським адміністратором в Албанії. Саме йому підпорядковувалась громада. У 1945 р. в спільноті було 400 членів, але того ж року архієпископа Нігріса вигнали з країни¹.

У 60-ті рр. XX ст. Албанія розірвала політичні відносини з СРСР і здійснила політичну переорієнтацію на маоїстський Китай. У 1967 р. були закриті всі культові установи країни, зокрема 157 католицьких церков. Усі католицькі священники були або вислані, або направлені до трудових таборів².

¹ Робертсон Р. Восточные христианские церкви: церковно-исторический справочник. URL: http://krotov.info/history/20/1960/robe_000.html. С. 186.

² Католицизм в Албании. URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Католицизм_в_Албании